

Kitap Tanıtımı

Hasan Gökmen*

**Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo- Ekonomik
Ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yy.İlk Yarısı)**

Hayri ERTEN – ANKARA: Kültür Bakanlığı, 2001 221s.
ISBN 975-17-2740-5)

Bu çalışma Dr. Hayri ERTEN tarafından Osmanlı İmparatorluğunun 1699-1750 yılları arasında Konya yöresinde 2705 adet aile ile ilgili muhtelif konularda şer'iyye sicilleri kaynaklarından hareketle ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı üzerine yapılmış bir doktora çalışmasıdır. Giriş, üç ana bölüm, sonuç, bibliyografya, ekler olarak toplam 221 sayfadan meydana gelmiştir. Bu çalışma Kültür Bakanlığı Yayınları arasında yayımlanmıştır.

Çalışmanın I. bölümünde XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'nın ve Konya'nın sosyo-ekonomik ve kültürel durumunu tarihçe, yönetim, eğitim, ekonomi ve nüfus başlıkları altında incelenmiştir. Yazar, II. bölümde ailenin oluşum süreci ana başlığı altında nişan, evliliğe rıza, evliliğin toplumsal onayı, çok eşlilik gibi alt başlıklarda konuyu izaha çalışmıştır. Ailenin temel öğeleri sosyal statüleri ve rolleri ana başlığında ise eşlerin ailedeki otorite ve ekonomik bakımdan statüsü üzerinde durulmuş, eşlerin ev içinde ve ev dışındaki rolleri, ailenin ortalama çocuk sayıları ve ailenin diğer üyeleri (köle ve cariye-ler) konuları işlenmiştir. Erten, ailenin çözülme sürecinde de boşanma ve boşanma çeşitleri üzerinde durmuş, boşanma sonrası anne ve çocukları koruyan müesseseleri izaha çalışmıştır. Son bölüm olan III. bölümde ise sosyal tabakalaşma, kültürel unsurlar ve aile tipolojisi üzerinde durulmuştur.

---

* KSÜ Sosyal Bilimler Entitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Erten, I. bölümde araştırmaya konu olan tarihsel süreçte Osmanlı toplumunun ve Konya yöresinin sosyo-ekonomik ve kültürel durumunu ortaya koymaya çalışmıştır. Uzun bir dönem Osmanlı yönetiminde kalan Konya'nın sosyo-ekonomik ve kültürel durumu hakkında öncelikle tarihçeyle başlanarak, tarihinin (Çatalhöyük) MÖ VI ile VII binli yıllara kadar gittiğini, Konya'nın Hititlerden Frigyalılara ve İranlılara kadar tarihî ilişkisinin olduğuna değinilmiştir. Konya Müslümanlar tarafından ilk kez Selçuklu Hükümdarı Alparslan tarafından 1068 yılında fethedilmiş, 1467 yılında II. Mehmet (Fatih) tarafından kesin olarak Osmanlı sınırlarına dâhil edilmiştir. Bu dönemde Konya, Karaman eyaletinde birkaç merkez sancağından biridir. Nüfusu yapılan farklı çalışmalara isnaden 22.235 olarak belirtilmiş ancak bu rakamın daha fazla olacağı da ortaya konmuştur. Eğitim kurumları olarak Cumhuriyet Dönemine kadar ayakta kalabilen Atabey Medresesi, 1860 yılına kadar faaliyetini sürdüren Gühertaş Medresesi, günümüze kadar ulaşan İnce Minare Mektebi ve Daru'l-Hadisi, İplikçi Medresesi, 1900'lü yıllara kadar mevcut olan Kadı Kalemşah, Karatay Sırçalı, Celaliye, Seyyid Abdurrahim ve Nalıncı Medresesi eğitim kurumları olarak hizmette bulunmuşlardır.

II. bölümde, ailenin oluşum süreçleri ile alakalı bulgulara temas edilmiş, bu oluşum süreçlerini yazar, nişan (namzet) evlilik öncesi evlenecek kişilerin ve ailelerinin birbirlerini tanıma süreci olarak belirtmiştir. Özellikle İslamî toplumlar eleştirilirken, kadın konusunda ve kadının her anlamda seçme hakkının olmadığından bahsedildiğini belirtir. Yazar, nişanlılık döneminin kişilerin birbirlerini tanımak için bir fonksiyon icra ettiğini ve bu süreçte doğan bir olumsuzluk neticesinde nişanın atılabildiğini ve nişandan vazgeçen tarafın genelde (% 79) kadınlar olduğunu belirtiyor (s.35) ve buradan İslam'daki kadının sosyal statüsü hakkındaki olumsuz yorumları bertaraf etmeye çalışarak bir anlamda nesnellikten uzaklaştığı söylenebilir. Bu kanaatimiz sadece yazarın bu konu bağlamındaki

yaklaşımından dolayı oluşmuş değildir. Çalışma boyunca konular işlenirken öncelikle yapılmış olumsuz değerlendirmeler zikredilip akabinde konunun sınırlılıklarına rağmen -ki kendisi de bunu belirtmiştir (s.7)- genellemelere giderek savunmacı bir tavır ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Bir diğer oluşum süreci olan “evliliğe rıza” hakkında da kadının ve erkeğin evlilik olayına ve eş seçimine aktif olarak katıldıklarını belirterek aynı tavrını sürdürmüştür. Nikâhtan bahsederken de, kişinin aile yaşamını sürdürebilmesi açısından nikâhın toplumun onayını sağladığına vurgu yapmış, nikâhın o dönemdeki yönetim biçiminden dolayı din adamların katılımlarının neticesinde evlilik olgusuna dini bir form yükletildiğinden bahsetmiştir. Yazar, aslında İslam hukukunun nikâhın bir din adamı tarafından kıyılmasını ve dini bazı ritüellerin olmasını şart koşmadığını, evliliğin sosyal bir olgu olduğunu belirtmiştir. Evlilikte “mehr” olgusuna temasında bunun kadına ekonomik açıdan bir dayanak noktası sağladığını ve boşanmalarda caydırıcı bir fonksiyon icra ettiğini ifade etmiştir. Yazar evlilik türlerinden bahsederken de özellikle eş sayısı üzerinde durmuş, İslâm’ın çok evliliği teşvik etmediğini, sadece belirli şartların oluşması durumunda müsaade ettiğini belirtmiş ve incelediği örneklem açısından da çok eşli evliliğin pek benimsenmediğini belirtmiştir. Çok eşliliği benimseyen kişi profilini çizerken, varlıklı ve nüfuzlu insanların olduğunu ve söylendiği gibi “Osmanlı ailesinde çok kadınla evliliğin yaygın olduğu, her erkeğin yürürken ardında onu takip eden iki, üç veya dört hanımının bulunduğu...” (s.68) şeklindeki kanaatlerin doğru olmadığını belirtmiştir. Ancak, “Osmanlı toplumunda çok eşli evlilik olgusunun gerek dini, gerekse de sosyolojik gerekçelerden dolayı benimsenmiş olduğu düşüncesini göz ardı etmemek gerekir” şeklinde bir ifadenin de kullanılmasının daha nesnel bir yaklaşım olacağı söylenebilir. Zaten çok eşli evliliklerin ekonomik külfeti düşünüldüğünde toplumda yaygın bir oranda uygulanmasının pek mümkün olamayacağı sosyolojik olarak da

açıktır. Bu düşünceyi yazarın kendisi de çalışmasında belirtmiştir. (s.64) Yalnız bu çalışmanın mahkemelere yansımış vakalardan çıkarımlarda bulunularak ortaya konduğunu ve bir o kadar ailenin de bu kayıtlara geçmediğini gözden uzak tutmak gerekir. Örneğin günümüzde trafik kazaları üzerine bir araştırma yapılırsa ve polis kayıtları incelenerek kazaya neden olan olaylar içinde alkollü araç kullanımından dolayı gerçekleşen kazaların payının çok fazla olmadığı tespit edilse bu sonuçtan, günümüzde alkol tüketiminin miktarı hakkında kesin bir kanaate varabilir miyiz?

Erten, ailenin temel öğeleri, sosyal statü ve rolleri ana başlığı altında, eşlerin ailedeki statülerini otorite bakımından ve ekonomik bakımından sınıflamış, İslâm'ın, yapısı gereği aile yönetimini erkeğe verdiğini belirtmiştir. Ama bunun İslâm'ı kadını ikinci plana attığı anlamına gelmediğini, kadının aile içindeki diğer görevlerine bakıldığında İslâm'ın aile içerisinde anneye de fazlaca roller biçtiğinin görüleceğini söylemiştir. Yazar İslam hukukuna göre kadının ekonomik açıdan bağımsız olduğunu ve kadının gerek kocasıyla gerekse yabancı kişilerle parasal ilişkilerde bulunabileceğini belirttikten sonra araştırmasını temellendirdiği şer'iyeye sicilleri ışığında Konya ailesinde eşlerin XVII. yüzyılda Bursa, Ankara ve Kayseri'de olduğu gibi "ayrı ayrı mal ve mülk edinebildikleri, servetlerini ellerinde tutabildikleri, bu servetlerini diledikleri gibi harcama hakkına sahip olabildikleri ve bu hakları sayesinde kocalarının statülerine bakmaksızın dava edebildiklerini söylemek mümkündür" (s.78, 79) şeklinde bir yargıda bulunmuştur. Ancak bir sonraki cümlede ise "o dönemde, tüm kadınların ekonomik haklarını korumak için kocalarını dava ettikleri şeklinde de bir genellemede bulunmak yanlış olabilir." nitelemesi bizce bir çelişki gibi algılanabilir. Yazar aynı sayfanın devamında da Osmanlı ailesinde durum bu iken "Avrupa toplumlarının çoğunda" genellemeyle kadının olumsuz statüsünden bahsederek savunmacı tavrını sürdürmüştür.

Erten, ailelerin çocuk sayılarında ekonomik faaliyetlerin ve ekonomik gücün etkili olduğunu ortaya koymuş, cariyeler ve kölelerden de ailenin diğer fertleri olarak bahsetmiş ve İslam'ın bu kişilerle olan ilişkiler konusunda gayet olumlu ilkelere ortaya koyduğunu ve onları ailenin birer ferdi gibi algılanmasını emrettiğini söylemiştir. Cariye ve köle statüsünün genelde daha merkezi birimlerde yaygınlık kazandığını, Anadolu eyaletlerinde cariyeye ve köle statüsünde olanların sayısının düştüğünü belirtmiştir. Ailenin çözülmesi ana başlığı altında ailenin çözülme biçimleri olarak, kocanın tek taraflı boşaması, karşılıklı rıza ile boşanma (muhalaa), kadının şartlı rıza ile boşaması ve din ayrılığı nedeniyle boşanma tasniflerine gitmiştir. Yazar, yapmış olduğu şer'iyye sicilleri okumalarında 1699-1750 yılları arasında mahkemelere yansıyan boşanma davalarında %70 oranında karşılıklı olarak boşanma, % 15,8 kadına şartlı boşanma hakkı tanıyan boşanma, %13,3 kocanın doğrudan boşaması, % 0,85 din ayrılığı nedeniyle boşanma oranlarını tespit etmiştir. Konya yöresi için bu verileri, kocanın keyfi olarak karısını boşayabildiği yargısının doğru olmadığını bir göstergesi olarak değerlendirmiştir. Kadına tanınan şartlı boşanma usulünün, kocanın çalışmak veya herhangi bir nedenden dolayı şehir dışına çıkması ve söylediği tarihlerde dönmemesi durumunda karısının bu nedenle boşanma davası açabildiği veya gerek İslam hukukunun tanıdığı gerekse kocanın evlilik öncesi ya da evlilik esnasında karısına verdiği sözleri yerine getirmemesi sebeplerinden karısının boşanma davası açabileceği şeklinde açıklamıştır. Erten, kadınlar da hiçbir sosyal baskıya aldırmadan bu haklarını kullanabilmişlerdir demiştir.

Ailenin hukukî ilişkileri boşanmayla sona ermediği, boşanmadan sonra da bir dizi hukukî sorumluluklar olarak devam ettiğini, özellikle İslam hukuku aileleri ve çocukları koruyucu müessesler geliştirerek, ailenin devamını bir anlamda toplumun devamını ve sağlıklı işlemlerini koruma altına aldığı-

nı belirtmiştir. Bu müesseseleri Erten, nafaka, hıdâne, mehir ve vasilik şeklinde sıralamıştır. Nafakayı anne veya babasından birisi ölen çocuklara ebeveynlerinin bıraktığı mirastan kendilerine tekabül eden hisselerden tasarruf etmeleri için mahkemelerce verilen, bunun yanında sadece ölüm neticesinde olmayıp boşanmadan dolayı babanın çocuk ve annesi için verdiği ailenin devamını sağlayan maddi bir kaynak olduğu şeklinde tanımlamıştır. Ebeveynin küçük çocuklarıyla verasetin haricinde sosyo-kültürel ve ekonomik bağlarının da devam ettiğini, hangi şekilde olursa olsun parçalanmış ailelerde çocukların belli bir yaşa kadar bakımı, yetiştirilmesi ve terbiyesi (hıdâne) için belli bir hiyerarşiye göre çocukların yakınlarına verildiğini belirtmiştir. Bu hiyerarşinin en üstünde anne, eğer anne hayatta değil veya yeniden başka bir erkekle evlenmişse sırasıyla, anneanneye, babaanneye, öz kız kardeşe ve bunlardan sonra da babaya, dedeye ve erkek kardeşe, verileceğini söyleyerek İslam'ın ailenin korunmasına verdiği önemi ortaya koymaya çalışmıştır. Yazar, koca keyfi olarak veya doğrudan eşini boşaması durumunda karısına mehr-i müeccelini ödemek zorunda olduğunu ve bu uygulamanın hem kocayı boşanma konusunda düşünmeye sevk ettiğini (ekonomik yükümlülüğünden dolayı) hem de kadını ekonomik açıdan mağdur olmasını bir nebze hafiflettiğini belirtmiştir. Vasilik konusunda ise, parçalanmış ailelerin küçük yaştaki çocuklarının varlıklarının korunması açısından ergenlik yaşına gelinceye kadar bu değerlerinin belli insanlar tarafından koruma altına alınması yönünde bir düzenleme olduğundan bahsetmiştir.

Kitabın son bölümü olan III. bölümde Konya toplumunda sosyal tabakalaşma konusuna değinmiş ve bu bölümde sosyal tabakalaşmanın kriterleri üzerinde durulmuştur. “Toplumların hiyerarşik şekillerde tabakalaşması, sosyal yapının gereği olarak sosyal sistemin çalışması için de gereklidir” (s.132). Sosyal tabakalaşma ve sınıflaşma Osmanlı toplumunda da gözlemlenen bir durumdur. Sosyal tabakalaşma ve sınıfsal ayrımın kriterleri din ve sosyal statü olarak belirtilmiştir.

Erten, ayrı dine mensup olan bu iki toplumun birbirlerini dışlamadıklarını ve birlikte sosyal yaşamlarını sürdürdükleri tespitinde bulunmuştur (s.136). Aynı sayfada söyleminin dayanaklarından biri olarak da, gayr-i müslimlerin % 92.7'sinin şehirde yaşamalarını göstermiştir (s.137). Yazar, “müslümanlar gibi gayr-i müslimlerin şehir hayatı sürüyor olmalarından, iki ayrı sınıfın hoşgörüsüyle sosyal birliktelik içinde yaşamışlar” demektedir. Oysa bir hoşgörü ortamından söz edilebilir ise de, şehir merkezinde yaşıyor olmalarına rağmen, genelde ayrı mahallelerde oturmayı tercih etmeleri, bu sınıfların homojen bir şehir hayatı ilişkisi içinde olmadıkları kanaatini oluşturmaktadır. Osmanlı toplumunun çoğunluk olarak İslam dinine mensup olması, İslam dininin hak din, diğer dinlerin ise mensuh (geçerliliklerini kaybetmiş) olması inancı, bu toplumun sosyal ilişkilerinde nasıl bir etki yaratacağı düşünülmeli gereken bir sosyal gerçektir. Kültürel unsurlar ana başlığı altında kıyafet şekilleri, ev mimarisi, ev dekoru, ev eşyaları konuları incelenmiş ve o dönemin kültürel öğeleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Ancak bu öğelerin hukuki metinler içerisinde aranıp bulunabilmesinin pek yeterli olamayacağını yazar da belirtmiş ve bu noktada farklı kaynaklara da başvurulduğunu açıklamıştır. Konya yöresi ev mimarisinin özellikleri coğrafi, ekonomik ve gerekse de dini değerlerinden dolayı sade, tek katlı ve toprak yapı şeklinde olduğunu belirtilmiştir. Yazar, giyim tarzlarında da coğrafi ekonomik ve dini mensubiyetlerinin etkili olduğunu belirtmiştir.

Erten, son olarak Osmanlı aile tipolojisini ortaya koymaya çalışmış ve bunun da sadece ekonomik temellere değil, çocuğa verilen mevki, nesebi anlayış şekli, karı-kocaya göre hısımlık ilişkilerini anlama tarzı ve onları hesap ediş şekli, eş sayısı, grup ilişkileri, çiftlerin yerleşim yeri ve otorite ilişkileri kriterler olarak ön görmüş ve bu kriterler ışığında XVIII. yüzyılda Konya ailesi araştırma bulgularını göz önünde tutarak değerlendirmeler yapmıştır. Osmanlı aile tipolojisi olarak “Türklerin İslam'ı kabulleriyle birlikte pederi (ataerkil) aileye

olan meyli, hemen hemen pederi aile özellikleriyle boyanmıştır. Özellikle ailenin en temel üyesinden biri olan Müslüman bir kadın hukuk normlarında çalışma, miras, mülkiyet kontrolü, koca seçimi ve boşanmayı başlatma hakla kazanmıştır. İslam'da, koca ve eşinin hakları ve birbirlerine olan karşılıklı sorumlulukları belirtilerek reislik, ailede kocaya verilmekle birlikte belirli hukukî kurallara bağlanarak bazı sınırlılıklar getirilmiştir. Aile üyeleri, birbirlerinin aile içerisindeki konumlarına bakmaksızın birbirlerinin özel mülkiyetlerine saygı duymuşlar ve karşılığını vererek birbirleriyle alış verişte bulunmuşlardır.” Osmanlı ailesinin çekirdek aile veya pederi aile tipi, batı toplumlarının çekirdek ailesinden farklılık arz ettiğine değinilmiş, Osmanlı ailesi arasında kültürel, dini ve akrabalık bağlarının oldukça fonksiyonel olup, “bu bağlar yardımlaşma, saygı ve sevgiyle aileleri birbirlerine bağladığını, bir ağ deseni görünümünde” olduğu çalışmada ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak, özellikle aile konusu üzerinde yazarın kimi yerde nesnellikten uzaklaştığı ve savunmacı bir kimlik ortaya koyduğu söylenebilirse de, birincil kaynaklardan oluşan vesikalara dayanarak “tarihî bir sürecin ailesi” hakkında değerli bilgiler içeren ve büyük bir emek mahsulü olan bu çalışmanın Osmanlı aile yapısı hakkında çalışmalar yapacaklar için oldukça yararlı bilgiler ihtiva ettiğini söyleyebiliriz.